

Suomen talous itsenäistymisen aikaan

Reino Hjerppe

Ennen ensimmäistä maailmansotaa Suomen talous eteni hyvin. Maatalous oli vallitseva elinkeino, mutta teollisuus oli selvässä kasvussa. Ulkomaankaupassa tärkeät maat olivat Saksa, Venäjä ja Iso-Britannia. Suomi ei osallistunut maailmansotaan, mutta kärsi sen seurauksista. Sodan alettua länsivienti romahti. Sotatarviketeollisuus Venäjälle auttoi selviytymisessä. Suomi luopui kultakannasta, ja ruplan pakkokurssi aiheutti inflaatiopaineen sekä vaikeuksia valtiolle ja Suomen Pankille. Talouden rakenteet, suhteelliset hinnat ja tulonjako muuttuivat rajusti. Venäjän vallankumoukset vuonna 1917 aloittivat yhteiskunnan hajoamisprosessin. Poliittiset levottomuudet, laaja tyytymättömyys ja elintarvikkepula johtivat lopulta sisällissodan puhkeamiseen. Venäjän ja Saksan keskinäinen voimainmittelö vaikutti taustalla. Kummankin suurvallan häviö loi tilaisuuden Suomen itsenäistymiselle. Suomi oli 1910-luvulla tässä globaalin voimainmittelön virrassa ajopuuna, jonka taloudellisia ja henkisiä rakenteita ravisteltiin ennennäkemättömällä tavalla.

Suomen itsenäistymisen aika 1910-luvun loppupuolella oli yllätyksellinen ja dramaattinen. Maailmanhistorian lehtiä käännettiin koko vuosisadan kehitykseen vaikuttavasti. Ensimmäinen maailmansota, Venäjän vallankumoukset, Suomen itsenäistyminen ja sisällissota olivat ennennäkemättömiä tapahtumia, joissa kansalaisten, hallinnon ja elinkeinoelämän sopeutumiskykyä koeteltiin monin tavoin ääriajoille saakka. Tämä tapahtui muutamassa vuo-

desa. Jälkikäteen voi vain ihmetellä yhteiskunnan selviytymistä tapahtumien vyöryn keskellä.

Tässä kirjoituksessa kuvataan Suomen itsenäistymiseen liittyvää taloudellista kehitystä ja rakennemuutoksia. Esitys kattaa 1910-luvun eli ajan juuri ennen itsenäistymistä sekä sitä välittömästi seuranneet vuodet. Verraten laajasta käytettävissä olevasta tutkimusmateriaalista voidaan tässä poimia esille vain muutamia merkittävimmiä katsottuja tapahtumia.

1. Suomen talous ennen ensimmäistä maailmansotaa

Vuosina 1860–1913 Suomen bruttokansantuote (BKT) kasvoi keskimäärin 2,2 prosenttia vuodessa ja henkeä kohden laskettunakin 1,1 prosenttia (Hjerppe 1988).¹ Muutos oli laajalti havaittavissa.² Ajanjaksoon sisältyi kuitenkin useita taantumakausia, muun muassa 1880-luvulla vallitsi kansainvälinen lama ja Suomen vienti oli vaikeuksissa. Myös vuosisadan vaihteeseen osui Suomessa taantuma. Vuosina 1900–1902 BKT laski, mutta kasvoi sitten vuoteen 1913 saakka erittäin ripeästi, keskimäärin 3,7 prosenttia vuodessa. Juuri ennen sodan syttymistä vuosina 1912 ja 1913 kasvu kiihtyi peräti 5,5 prosentin tasolle.

Maatalous oli vallitseva elinkeino. Noin 70 prosenttia suomalaisten työpanoksesta suuntautui maa- ja metsätalouteen (Taulukko 1).

Väestön kokonaismäärä oli hieman alle kolme miljoonaa. Maatilojen omistajat, työnantajat ja virkamiehet luokiteltiin itsenäiseksi väestöksi, torpparit ja työväki epäitsenäiseksi. Väestötalostossa käytetty terminologia heijastelee tuon ajan yhteiskunnallista ajattelua ja luokkarakennetta, jossa perinteiset säädöt ja maanomistus olivat keskeisiä yhteiskunnallista ase-

maa määrittäviä tekijöitä. Vaikka maanomistajia oli enemmistö, niin torpparilaitos oli maataloudessa keskeinen institutionaalinen piirre.

Taulukon 1 luvuissa ovat mukana myös perheenjäsenet ja muut jotka eivät välttämättä osallistuneet työelämään. Maataloustyössä oleva väestö jakaantui puolestaan vuonna 1910 seuraavasti (Haapala 1995):

tilanomistajat	446 000
torpparit	199 000
muonamiehet	28 000
palkolliset	70 000
päivätyöläiset	368 000

Työssä oleminen ei välttämättä tarkoittanut kokoaikaista työntekoa, jota pyritään mittaamaan käyttäen mittayksikkönä normaalia keskimääräistä työvuotta. Taulukko 2 kuvaa näin määritellyn työpanoksen ja BKT:n jakautumista vuonna 1910.

Alkutuotannon (maa- ja metsätalous) osuus BKT:stä oli 43 prosenttia vuonna 1910. Teollisuus oli hieman vajaa viidennes ja rakennustoiminta viisi prosenttia BKT:stä. Palvelut (liikenne, kauppa, julkiset palvelut) muodostivat lopun kolmanneksen.

Alkutuotannon työvoimaosuus oli sen BKT-osuutta suurempi. Maataloudessa työn tuottavuus oli muita toimialoja alhaisempi. Tä-

¹ Tiedot perustuvat ns. Suomen Pankin kasvututkimusprojektiin, jonka yhteenvetona on Suomen taloudellisen kasvun kokonaistarkastelu vuosina 1860–1985 (Hjerppe 1988). Toimialakohtaisia erillistutkimuksia on kaikkiaan 12, kuten Erkki Pihkala (1969), Heikki Oksanen ja Erkki Pihkala (1975), Reino Hjerppe, Riitta Hjerppe, Kauko Mannermaa, O.E. sekä Niitamo ja Kaarlo Siltari (1976). Kasvututkimukset käynnistyivät Suomessa talousnobelisti Simon Kuznetsin innoittamana jo 1960-luvulla. Ne ovat korvaamaton lähde Suomen taloushistoriaan, sillä niissä tarkastellaan sekä koko talouden että eri toimialojen kehitystä yhtenäisen kansantalouden tilinpidon käsitteistön mukaisesti.

² “Jos esi-isämme voisivat vain päiväksi nousta baudasaan, niin ihmettelisivät he kaikkea sitä uutta, mitä on tullut heidän Suomeensa vähemmässä kuin viidessäkymmenessä vuodessa. Mitä ajattelisivat he, jos näkisivät rautabevosen heitä vetävän kiihtävällä vaubdilla, tai näkisivät laivan kulkevan ilman purjeita vastatuuleen, tai saisivat kirjeen muutamassa minuutissa 70 peninkulman päästä tai ottaisivat tulta tulitikulla, tai kuulisivat tuhansien hyrräävien rautarullien surinan suuressa kebrutehtaassa?” Topelius (1905, 447).

Taulukko 1. Suomen väestö päämiesten ammattiryhmien mukaan 1910.

Itsenäinen väestö	1 052 700
Maanomistajia	752 100
Muu maatalousväestö	109 800
Teollisuuden, kaupan ja liikenteen työnantajia	116 100
Virkamiehiä, vapaan elinkeinon harjoittajia ym.	47 700
Eläkeläisiä, koroilla eläjiä	26 900
Epäitsenäinen väestö	1 874 100
Torppareita ja lampuoteja	340 400
Maa- ja metsätalouden työntekijöitä	800 300
Teollisuuden työntekijöitä	277 300
Palvelut (yksityiset ja julkiset, muu työväki)	456 200
Koko väestö yhteensä	2 926 800

Huom. Lampuoti on koko tilan vuokrannut vuokraviljelijä. Heitä ei ollut lukumääräisesti kovinkaan paljon. Torppari puolestaan on raivannut tilansa talollisen omistamalle maalle ja sai siitä elantonsa, minkä lisäksi hänellä on työvelvollisuuksia (taksvärkkejä) isäntänsä suhteen.

Mäkitupalainen puolestaan oli vuokrannut vain asuntonsa ja maksoi vuokransa yleensä työllä vuokranantajalleen.

Lähde: Haapala 1995, 287.

Taulukko 2. Bruttokansantuotteen ja työvoiman jakautuma 1910.

	Bruttokansantuote		Työvoima	
	milj. vmk	%	1 000 työvuotta	%
Alkutuotanto	5 412	43	700,1	68
Teollisuus	2 393	19	128,8	12
Rakennustoiminta	606	5	49,1	5
Palvelut	4 155	33	152,4	15
Yhteensä	12 566	100	1 030,4	100

Lähde: Hjerppe 1988, Liitetaulukot.

hän vaikuttivat maatalouden pientilavaltaisuus ja vähäinen koneellistumisaste (Haapala, 1995).

Vaikka maatalous olikin vallitseva elinkeino, valtaosa tärkeimmästä ravintoaineesta, leipäviljasta, kuitenkin tuotiin. Vain 40 prosenttia viljasta oli kotimaista. Vilja saatiin tullittomasti Venäjältä ja Saksasta. Tullittomuudella oli suuri merkitys teollisuuden kilpailukyvyn kannalta, sillä se hillitsi palkkojen nousua.³

Maataloustukien puuttuessa maatalouden tuotantorakenne kehittyi paljolti sen luontaisen suhteellisen kilpailukyvyn perusteella. Karjatalous oli maataloudessa kehittyvä, kilpailukykyinen ala, ja voi oli vielä 1910-luvullaakin tärkeä vientituote.

Alkutuotannon BKT-osuus oli supistumassa 1910-luvun alkupuolella. Sodan aikana jalostus- ja palveluelinkeinot joutuivat kuitenkin suuriin vaikeuksiin, ja niinpä hieman yllättäen sodan päätyttyä maatalouden osuus BKT:stä oli kohonnut uudelleen – tosin tilapäisesti – jo melkein puoleen vuonna 1920.

1800-luvun globalisaatioaalto

Kansainvälinen talous kehittyi 1800-luvun loppupuolella suotuisasti muun muassa kultakantajärjestelmän seurauksena. Kultakanta piti valuuttojen keskinäiset arvot vakaina, mikä herätti luottamusta ja pienensi kaupankäynnin riskiä. Vaikka maailmantaloutta vaivasivatkin melko säännölliset taantumet ja lamat, pidemmällä aikavälillä maailmantalous, maailmankauppa ja pääomaliikkeet olivat selvästi kasva-

massa. Tätä globalisaatioaaltoa vauhdittivat uudet keksinnöt, kuljetusolojen paraneminen ja lisääntyvät investoinnit (Schön, 2013).

Suotuisaa kokonaiskehitystä varjosti kuitenkin imperialistinen kilpailu suurvaltojen välillä. Vapaan, rajoittamattoman kilpailun ideologia (*laissez-faire*) oli korvannut aiemman merkantilistisen ideologian. Raaka-ainemaiden valloitus oli täydessä käynnissä, ja jännitteet suurvaltojen kesken olivat lisääntymässä. Globaaleja institutionaalisia, maailmanrauhaa vahvistavia rakenteita ei kultakantajärjestelmää lukuun ottamatta ollut. Rajoittamattomaan nationalistiseen kilpailuun piiloutui lopulta ensimmäisen maailmansodan siemen. Niinpä kehitysidylli lopulta äkkiä ja ennakoimattomasti murskautui kesällä 1914.

Myös Suomen ulkomaankauppa vauhdissa

Vienti veti taloutta nousuun. 1910-luvun alussa puun, sahatavaran sekä paperin osuus Suomen viennistä oli lähes 70 prosenttia. Sahatavaroiden osuus oli noin 45 ja paperiteollisuuden noin 20 prosenttia. Sahatavaraa meni länteen, mutta paperiteollisuus oli nopeasti kasvamassa suurteollisuudeksi Venäjän markkinoiden varassa. Maataloustuotteiden vienti, lähinnä voi, oli yhä tärkeä, vaikka sen osuus oli pikkuhiljaa laskenut 20 prosenttiin vuonna 1913, kun se vielä vuonna 1860 oli yli 30 prosenttia. Voin vienti Venäjälle jopa kasvoi 1910-luvun ensimmäisinä vuosina. Muu vienti koostui sekalaisista tuotteista, yhtenä merkittävänä ryhmänä olivat puuvilla- ja pellavateollisuuden tuotteet Venäjälle. Metalliteollisuudella oli ollut vientiä Venäjälle lähes koko autonomian ajan, mutta sen osuus Venäjälle viennistä oli 1910-luvun alkuvuosina supistumaan päin (Pihkala 1969, 46–48).

³ *Viljatullien poistaminen palkkakustannusten alentamiseksi oli Ricardon (1973,100) klassinen argumentti Englannin teollisuuden kilpailukyvyn parantamiseksi 1800-luvun alussa.*

Taulukko 3. Teollisuuden BKT-erän toimialarakenne 1910, 1915 ja 1920, %.

	1910	1915	1920
Elintarvike-, juoma ja tupakkateollisuus	19	17	15
Tekstiili-, vaatetus- ja kenkäteollisuus	13	17	13
Puuteollisuus	22	12	18
Paperiteollisuus	12	15	18
Metalliteollisuus	11	18	13
Muut toimialat	22	21	23
	100	100	100

Lähde: Hjerppe ym. 1975, 136–137.

Vilja ja elintarviketeollisuuden raaka-aineet olivat melkein puolet koko tuonnista vuonna 1910. Investointitavaroiden osuus oli vajaa kymmenen prosenttia. Kolmen kulutustavaran, kahvin, sokerin ja tupakan, osuus tuonnista oli noin 15 prosenttia. Näistä artikkeleista saatiin merkittävästi tullituloja. Loppuosa tuonnista oli erilaisia raaka-aineita (Pihkala 1969, 51).

1910-luvun alussa Suomen tärkeimmät kauppakumppanit olivat Venäjä, Iso-Britannia ja Saksa. Viennissä Venäjän ja Ison-Britannian osuudet olivat noin 30 ja Saksan hieman yli 10 prosenttia. Tuonnissa Saksan osuus oli suurin. Ruotsi–Norjan osuus sekä viennissä että tuonnissa oli yhteensä vain noin viisi prosenttia.⁴ Viennissä Saksan osuus oli kasvussa ja Ison-Britannian osuus hienoisessa laskussa. Sen sijaan tuonnin maajakautumassa ei tapahtunut merkittäviä muutoksia 1910-luvun alussa (Pihkala 1969).

Kuljetusalojen kehitys ja innovaatiot vauhdittavat teollistumista

Ulkomaankaupan myönteinen kehitys vauhditti teollistumista. Teollisuuden toimialarakenne oli yllättävänkin monipuolinen (Taulukko 3).

Elintarvike-, tekstiili-, kenkä- ja vaatetus-teollisuus ja suurin osa metalliteollisuuttakin olivat pääasiassa kotimarkkinoille suuntautuvia. Näiden alojen vienti suuntautui Venäjän markkinoille, joista Pietari oli keskeinen. Venäjän vientiä varten perustettu Finlaysonin puuvillatehdas Tampereella oli työpaikoilla mitaten Suomen ja ajoittain jopa Pohjoismaiden suurin yritys. Puu- ja paperiteollisuuden suuria yrityksiä olivat muun muassa A. Ahlström Oy, Kymin Oy ja Oy W. Gutzeit & Co. (Hjerppe 1979, 170).

Koneiden mittavasta tuonnista huolimatta kotimaisellakin metalliteollisuudella oli monipuolista tuotantoa junakaluston, vesiturbiinien, höyrykattiloiden, siltojen, sähkömotto-reiden, maanviljelyslaitteiden, laivojen sekä

⁴ Ruotsi–Norjan valtioliitto oli voimassa 1814–1905.

sahaus- ja paperikoneiden toimittajana. Kun vieni veti, teollisuuden rakennetta voitiin riipeästi uudistaa. Pihkala (1969, 48) toisaalta toteaa viennin rakenteen yksipuolistuneen tuntuvasti puu- ja paperiteollisuuden kehityksen seurauksena. Mutta tämä voidaan tietenkin nähdä seurauksena uusien alojen kilpailukykyyn paranemisena lisääntyvän erikoistumisen myötä.

Teollistumisen tukena olivat kuljetusolojen paraneminen ja innovaatioiden leviäminen. Vuosisadan alku oli Suomessa rautateiden kulta-aikaa. Uusia ratoja avattiin 1910-luvulla ja rautateiden kannattavuus oli erinomainen. Rautateiden ylijäämillä paikattiin merkittävästi myös valtion tulotaloutta. Rautateiden liittyminen Venäjän rataverkkoon helpotti Venäjän kauppaa. Merikuljetuksissa höyryvoima oli tunkeutumassa purjeiden rinnalle. Maantiekuljetuksissa ei vielä ollut siirrytty hevosvetoisuudesta autoihin.

Maailman tieteelliset keksinnöt ja innovaatiot levisivät verraten nopeasti myös Suomeen – tässä Suomi ei suinkaan ollut takapajula. Suomalaiset hankkivat modernisoituvan teollisuuden tarvitsemää tietoa aktiivisesti ulkomailta ja Suomeen tuli myös ulkomaisia yrittäjiä ja työnjohtajia (Alho 1949; Fellman 2000).

Vaatimaton elintaso

Elintaso oli 1910-luvun alussa vielä vaatimaton. Henkeä kohti laskettu BKT oli 75 prosenttia Ruotsin tasosta ja 60 prosenttia eurooppalaisesta keskiarvosta. Tämän mittapuun mukaan Suomi oli köyhä (Kokkinen ym. 2007).

Elintasoa voidaan mitata myös kulutusmenojen rakenteella. Vuonna 1915 elintarvikkeiden osuus yksityisistä kulutusmenoista oli yli 50 ja vaatetusmenojen osuus 13 prosenttia.

Kun tähän lisätään asumismenojen noin 10 prosenttia osuus, niin sanottu välttämättömyyskulutus (ruoka, vaatteet, asuminen) vei kolme neljäsosaa koko kulutuksesta. Loppuosa kulutuksesta sisälsi myös välttämättömiä koulutus- ja terveydenhoitomenoja, joten ihmisen valinnanvapautta heijastavan kulutuksen osuus jäi varsin vähäiseksi.

Kalorien kulutus oli 1900-luvun alussa vielä hyvin korkea 3200–3500 kcal henkeä kohden päivässä. Tästä neljännes oli peräisin eläinkunnan tuotteista. Kalorien kulutus laski vuosina 1917–1918 noin kolmanneksen ja oli alhaisimmillaan vuonna 1918 noin 2000 kalorien tasolla. Tilanne parani vuodesta 1919 alkaen, mutta normaalitasolle (3100 – 3200 kcal) päästiin vasta 1922 (Laurila 1985, 101–102).⁵

Köyhyydestä huolimatta Suomi oli ilmeisesti kuitenkin noussut ohi Venäjän. Vielä vuonna 1809 keisari Aleksanteri I ajatteli, että Suomen on tultava toimeen omillaan eikä Venäjä halunnut valloitetusta alueesta rasitetta itselleen. Mitään taloudellista hyötyä ei köyhästä maankolkasta ollut Venäjälle odotettavissa (Heikkinen ja Tiuhonen 2009, 574).

Suomen edistyminen herätti kuitenkin jo 1800-luvun loppuvuosina hieman kateuttakin emämaassa. Venäjällä ajateltiin, että Suomi pääsee suuriruhtinaskuntana taloudellisesti liian helpolla osallistumalla liian pienellä panoksella yleisvaltakunnallisiin velvoitteisiin esimerkiksi alhaisten puolustusmenojen vuoksi. Tätä puutetta jouduttiin korvaamaan sittem-

⁵ *On mielenkiintoista todeta, että 1900-luvun alun kaloritasoja ei myöhemminkään ole saavutettu. Ilmeisenä syynä tähän on kaloritarpeen keskimääräinen väheneminen ruumiillisesti raskaiden töiden vähenyessä konevoiman lisääntyvän käytön myötä. 1920-luvulta alkaen eläinkunnan osuus kalorikulutuksesta nousi yli 30 prosenttiin ja osuus tämän jälkeen jatkoi kasvuaan.*

min niin sanotuilla sotilasmiljoonilla vuosina 1902–1916.

Autonomiset oikeudet uhattuina

Suomi sai vuonna 1809 oman valtionalouden, tullitariffin ja postilaitoksen. Myöhemmin saatiin myös oma raha. Nämä olivat tärkeimpiä niin sanotuista autonomisista oikeuksista. Niissä ylin päätösvalta oli Venäjän keisarilla, mutta käytännössä asioiden hoito tapahtui Suomessa senaatin⁶ johdolla. Keisarivaltaa edusti Suomessa kenraalikuvernööri. Asioista päätettiin viime kädessä Venäjän pääkaupungissa Pietarissa, jossa toimi ministerivaltiosihteerin⁷ virasto, josta asiat esiteltiin keisari-suuriruhtinaalle.

Säätyjen muodostamalla valtiopäivillä oli vain vähän valtaa. Valtiopäivien rooli rajautui lähinnä uusista veroista päättämiseen, niihin tarvittiin valtiopäivien suostumus.⁸ Valtiopäivillä oli pyrkimystä laajentaa budjettivaltaansa, mutta keisari teki vain vähäisiä myönnytyksiä verotusta koskevaan päätöksentekoon. Kun valtiopäivät uudistettiin eduskuntavaaleilla puoluepohjalle vuonna 1906, finanssipoliittinen päätöksentekovalta säilyi ennallaan. Tilanne ei tietenkään tyydyttänyt eduskuntaa, joka ei päässyt päättämään valtion menoista, vaikka

halua siihen olisi ollut (Heikkinen ja Tiuhonen, 2009).

Venäjän 1800-luvun lopulla aloittama yleisvaltakunnallinen yhtenäistämispolitiikka pyrki kytkemään Suomen kiinteämmin Venäjän yleishallintoon. Tämä autonomisten oikeuksien rajoittamiseen tähdännyt ajanjakso vuosina 1899–1905 tunnetaan Suomessa ensimmäisenä sortokautena. Se päättyi Venäjän Japanin sotaan ja sisäisiin levottomuuksiin Venäjällä.

Tulleilla oli suuri paino tuon ajan talouspolitiikassa. Yhtenäistämispolitiikkaan kuului Venäjän pyrkimys liittää Suomi Venäjän tullijärjestelmään. Tuonti Venäjältä Suomeen oli tullitonta. Suomen vienti Venäjälle oli tullin alaista, mutta osa viennistä oli tullitonta tai tullit olivat selvästi alempia kuin muussa Venäjän tuonnissa. Suomen tulliprivilegiot paransivat Suomen viennin kilpailuasemaa Venäjän markkinoilla muihin maihin verrattuna. Yhtenäinen tulliraja Venäjän kanssa olisi merkinnyt muun muassa Suomen Saksasta tapahtuvalle viljalle tulleja ja raaka-ainetuonnin tullien nostamista. Saksa ryhtyikin kauppaneuvotteluissaan Venäjän kanssa vastustamaan Venäjän suunnitelmia, koska saksalaisen viennin kilpailuetu Suomessa olisi heikentynyt. Kun viljatuoli Saksaan saatettiin lopulta voimaan heinäkuussa 1914, viljan tuonti Saksasta loppui siihen, mutta myös tuolloin alkaneeseen maailmansotaan (Heikkinen ja Tiuhonen 2009, 570–574).

Vakaa kultakantamarkka joutuu ruplan puristukseen

Suomessa rupla tuli käyttöön autonomia-ajan alusta lähtien, joskin ruotsalaistakin rahaa käytettiin vielä 1840-luvulla. Ruplan arvon heilaillessa Suomen pyrkimys irtautua ruplasta

⁶ Senaatti vastasi nykyistä valtioneuvostoa. Sen jäsenet olivat suomalaisia aina vuoden 1909 ns. amiraliteettisenaattiin saakka (Heikkinen ja Tiuhonen 2009, 519).

⁷ Ministerivaltiosihteerit olivat suomalaisia, mutta sortovuosien aikana vuosina 1904–1905 ja 1913–1917 virkaan oli nimitettyä venäläinen henkilö.

⁸ Tästä periaatteesta on peräisin käsite suostuntavero. Säädyillä oli myös oma momentti ”säätyjen menot”, johon ne voivat vaikuttaa.

onnistui 1860, jolloin markka luotiin. Markan arvo oli aluksi ¼ ruplaa. Ajan hengen mukaisesti valuutan vakauteen pyrittiin kuitenkin metallikantojen avulla. Markka sidottiin aluksi hopeakantaan vuonna 1865 ja sitten kultakantaan vuonna 1878. Markan kultasidonnaisuus epäilemättä myötävaikutti Suomen ulkomaankaupan suotuisaan kehitykseen. Valuuttariskin pientyminen muiden kultakannassa olevien valuuttojen suhteen helpotti olennaisesti kaupankäyntiä.

Ennen maailmansotaa kansainvälinen rahoitusintegraatio oli syventynyt ja lainakorot kansainvälisillä markkinoilla lähestyivät toisiansa. Suomenkin luottokelpoisuus oli hyvä ja valtion lainojen korot muiden pohjoismaiden tapaan lähenivät Britannian lainojen korkoja. Ruplan epävakaudesta johtuen Suomen lainakorot olivat vielä 1880-luvulla selvästi alhaisempia kuin Venäjän valtion lainojen korot (Arola 2006 137–143).

Rupla liittyi lopulta kultakantaan vuonna 1897. Tämän jälkeen Venäjän pyrki yhtenäistämään Suomen ja Venäjän rahajärjestelmät. Poliittikan seurauksena kansainvälinen luottamus Suomeen heikkeni ja lainojen korkomarginaali muihin maihin nähden nousi jopa yli yhteen prosenttiin 1910-luvulle tultaessa. Suomen pääsy pitkäaikaisille lainmarkkinoille jopa tilapäisesti katkesi, ja Suomi joutui tyytymään lyhytaikaisiin luottoihin (Arola 2006, 144–152; Kuusterä ja Tarkka 2011, 314–320).

Vaikka yleistaloudellinen kehitys eteni 1910-luvun alussa positiivisesti, niin vuonna 1908 alkanut uusi yhtenäistämispoliittikan kausi oli poliittisesti raskas. Sen aiheuttamat jännitteet johtivat lopulta vuonna 1909 siihen, että suomalaiset kieltäytyivät senaattorin viroista. Tuolloin muodostettiin niin sanottu amiralteettisenaatti, joka koostui pääosin Ve-

näjällä syntyneistä suomalaisista. Amiralteettisenaatti toimi koko 1910-luvun Suomen itenäistymiseen saakka. Tätä ajanjaksoa historioitsijat kutsuvat toiseksi sortokaudeksi (Heikkinen ja Tiihonen 2009, 518–520).

Vahva valtiontalous

1910-luvun alussa valtiontalous oli hyvässä kunnossa. Menokuri oli perinteisesti ollut tiukka jo 1800-luvulla.⁹ Julkiset kokonaismenot suhteessa BKT:hen olivat 12–13 prosentin tasolla. Paikallishallinnon osuus tästä oli noin 40 prosenttia. Veroaste oli vielä 1910-luvulla alhainen ja virkamieskunta vähäinen. Valtion verot olivat alle 6 prosenttia BKT:sta. Pääosa valtion veroista, 1910-luvun alussa noin kolme neljäsosaa, kertyi tulleista ja muusta välillisestä verotuksesta (Hjerppe 1988, 113). Tullit olivat tuohon aikaan myös keskeinen talouspolitiikan väline ja niiden merkitys kauppapolitiikassa oli suuri. Lisäksi valtion liikelaitokset, rautatiet ja metsät tuottivat huomattavia ylijäämiä valtion budjettiin.

Velkaa valtio oli ottanut lähinnä rautateiden rakentamiseen. Valtionvelka oli Suomessa vähäinen, selvästi alhaisemmalla tasolla kuin esimerkiksi Ruotsissa ja Norjassa. Valtion velka suhteessa BKT:hen oli noin 11 prosenttia vuonna 1913 (Heikkinen ja Tiihonen 2009, 589).

⁹ Suomen valtiontaloutta seurattiin jo tuolloin ulkomailla varsin tarkasti. Ranskalaisen *Credit Lyonnaisin* tutkimustoiminta Suomesta oli laadukasta ja perusteellista. Ranskalaisen mukaan taloudenpito oli erinomaista (Arola, 2006, 140).

2. Maailmansota mullistaa talouden

Euroopan suurvallat Saksa, Ranska, Iso-Britannia, Venäjä ja Itävalta-Unkari ajautuivat sotaan kesällä 1914. Sotaa ei suunniteltu, se vain puhkesi. Kysymys oli lopulta eurooppalaisten suurvaltojen 1800-luvulla alkaneen voimainmittelön jatkosta. On sanottu, että tarkoituksena oli selvittää lopullisesti valtioiden väliset voima-suhteet, jotta sotia ei enää tulevaisuudessa tarvitsisi käydä. Sodan odotettiin myös kestävän vain lyhyen aikaa (Grenville 1994, 98).¹⁰

Kansalaiset ja yritykset reagoivat sotaan monin tavoin. Valtiot alkoivat vaatia saataviaan toisilta valtioilta. Tilanteen rauhoittamiseksi keskuspankit nostivat diskonttokorkojaan. Esimerkiksi Englannin pankin diskonttokorko nousi heinäkuun neljästä prosentista kahdeksaan elokuuhun mennessä. Ranskassa muutos oli 4,5 prosentista kuuteen. Kultakantajärjestelmä romahti vuonna 1914.¹¹ Sodan rahoittamiseksi liikkeellä olevien seteleiden määrät alkoivat kasvaa. Vuodesta 1914 vuoteen 1915 kasvu oli Venäjällä yli 300, Englannissa 16, Ranskassa 228 ja Saksassa lähes 300 prosenttia. Suomessakin setelistön määrä lähes kaksinkertaistui tuona aikana (Karhu 1917, 99–102).

Reaktiot sotaan olivat Suomessa muiden maiden kaltaisia. Joidenkin elintarvikkeiden hinnat nousivat samana päivänä, kun tieto sodan syttymisestä saatiin. Hintojen kontrolloi-

miseksi otettiin käyttöön rajahintajärjestelmä, mutta sen tehokkuutta kuitenkin epäiltiin muun muassa salakaupan vuoksi. Pankeissa havaittiin talletuspakoa. Suomen pankin diskonttokorko nousi maaliskuun 1914 viidestä prosentista seitsemään elokuussa 1914. Suomen Pankin toimien johdosta tilanne rahamarkkinoilla rauhoittui vähitellen, eikä varsinaista pankkipaniikkia syntynyt (Karhu 1917, 149–150).

Kauppa-suhteiden katkeamisella Saksaan oli dramaattiset seuraukset. Venäjän osuus Saksan ulkomaankaupasta oli noin neljännes. Saksan viennistä 75 ja tuonnista 60 prosenttia oli suuntautunut maihin, joista tuli sen viholisia. Suomen vienti Saksaan loppui kokonaan. Koko viennin ja tuonnin volyymit supistuivat sodan syttymisen takia noin 30 prosenttia (Pihkala 1969). Tuonti Englannista oli poliittisesti mahdollista, mutta käytännössä hankalaa, koska Saksa sulki Juutinrauman meritien. Kaupan piti kulkea vaivalloista reittiä Ruotsin ja Tornion kautta. Ruotsille tulikin tärkeä rooli länsikaupan välittäjänä Suomeen (Heikkinen ja Tiihonen 2009, 591).

Lisää sotatarvikkeita

Sodan puhjettua Venäjä tarvitsi välittömästi lisää sotatarvikkeita ja osa niiden kysynnästä suuntautui Suomeen.

Aika pian tuotantokoneistoa ryhdyttiin muokkaamaan sotatarviketuotantoa silmällä pitäen. Metalliteollisuudessa muutettiin tuotantosuuntaa ja opittiin tekemään sodassa tarvittavia koneita, laitteita ja varusteita. Metalliteollisuudessa nähtiinkin suuri tuotantovolyymin kasvu. Vuodesta 1914 vuoteen 1916 metalliteollisuuden kasvu oli lähes 60 prosenttia (Hjerppe ym. 1975).

¹⁰ "...this contest would settle the power struggle for ever. Hence the phrase 'the war to end the war'." (Grenville 1994, 98).

¹¹ Suomikin luopui käytännössä kultakannasta vuonna 1914, vaikka muodollinen päätös viipyi vuoteen 1915 (Kuusterä ja Tarkka, 2011).

Myös paperiteollisuus hyötyi Venäjän lisääntyneestä kysynnästä. Massan ja paperin vienti Venäjälle kasvoi 85 prosenttia vuosina 1914–1916 (Karhu 1917, 84).

Länsiviennin katkeaminen oli erityisen paha takaisku sahateollisuudelle. Viennin romahdettua tukkipuiden kysyntä väheni välittömästi 35 prosenttia ja vuosina 1916–1917 hakattiin vain kolmasosa tukkien normaalista määrästä. Puun käyttö polttoaineena kuitenkin lisääntyi. Halkojen vienti Pietariin kasvoi kolminkertaiseksi. Halkojen hintojen nousu vuosina 1914–1917 oli 200–300 prosenttia. Tämä herätti pelkoja metsien hävityksestä. Metsien kasvu arvioitiin tuolloin 35 milj. kuutiometriksi (nykyisin se on yli 100 milj. m³). Liikahakkuiden määräksi arvioitiin 2 milj. kuutiometriä.¹² Sahateollisuus sopeutui myös lisäämällä laatikoiden tuotantoa, koska niillä oli kysyntää Venäjällä (Karhu 1917, 26–23, 35, 78).

Sotatarvikkeiden kysyntä aiheutti pienoisenoususuhdanteen Suomessa. BKT kasvoi 1,5 prosenttia vuonna 1916. Seuraavana vuonna metalliteollisuuden tuotanto kuitenkin jo laski Venäjän vallankumousten johdosta 30 prosenttia ja vielä seuravanakin vuonna laskua tuli yli 30 prosenttia. Vuonna 1918 saavutettiin ulkomaankaupan pohjanoteeraus: koko ulkomaankaupan volyymi laski runsaaseen kymmeneen prosenttiin vuoden 1913 tasosta. Vuonna 1919 metalliteollisuuden tuotanto oli 1900-luvun alkuvuosien tasolla, mutta vasta vuonna 1920 päästiin maailmansotaa edeltävälle tasolle (Hjerpe ym. 1975; Oksanen ja Pihkala 1975, 16).

¹² Näiden ”liikahakkuiden” määrä vaikuttaakin nykymittapuiden mukaan varsin vaatimattomalta. Arvioitiin vaikuttavan aivan ilmeisesti puutteellinen käsitys hakattavista metsävaroista.

Sotatarvikkeita valmistavat teollisuuden alat siis hyötyivät aluksi tilanteesta. Ilmiö ei rajoittunut vain Suomeen. Suomen tapaan myös monet muut sodan ulkopuolella olevat valtiot hyötyivät Euroopassa lisääntyneestä sotatarvikkeiden tarpeesta. Tällaisia valtioita olivat muun muassa Espanja, Tanska, Norja, Sveitsi, Hollanti ja Ruotsi (Grenville 1994, 99).

Pakkoruplia

Sotatarvikkeiden lisääntynyt kysyntä aiheutti – ehkä odottamatta – merkittävän rahapoliittisen ongelman. Välittömästi sodan alettua ruplan kurssi nimittäin laski. Vuoden 1914 loppuun mennessä rupla putosi noin viidenneksen dollariin nähden ja vuoden 1917 loppupuolella ruplan arvosta oli jäljellä enää noin neljännes. Venäjä kuitenkin vaati, että ruplan markka-kurssi pidetään muuttumattomana, ja Suomen Pankki joutui käyttämään tätä niin sanottua ”pakkokurssia”. Ruplia alkoi tulvia Suomen Pankkiin, mistä aiheutui merkittävä inflaatio-syysä, ja pankki joutui suuriin ongelmiin (Kuusterä ja Tarkka 2011, 408–411).

Ruplaongelma ratkaistiin lopulta Suomen lainalla, jolla Venäjä sai tarvitsemansa markat. Ensimmäinen lainaerä myönnettiin 17.2.1916. Lainoja myönnettiin neljä erää ennen Venäjän maaliskuun 1917 vallankumousta (Karhu 1917, 117; Kuusterä ja Tarkka 2011, 411).

Sisällissodan aikana Suomen Pankki joutui punaisten haltuun. Pankissa pyrittiin noudattamaan laillista järjestystä, mutta pankin vanha virkamieskunta kieltäytyi työskentelemästä pankissa. Punaisille tärkeintä oli kuitenkin päästä hyödyntämään pankissa olleita kassavaroja sisällissodan tarpeisiin. Haltuunottovaiheen jälkeen pankki avattiin yleisölle 22. huhtikuuta 1918 (Kuusterä ja Tarkka 2011, 428–442).

Valtiontalous kriisissä, luottamus Suomeen romahtaa

Tullituloihin nojaavan valtiontalouden heikkous paljastui dramaattisesti jo 1914, kun ulkomaankauppa hyytyi. Vuonna 1915 tullien osuus valtion tuloista oli enää 30 prosentin tasolla, kun se ennen sotaa oli ollut noin 75 prosenttia (Heikkinen ja Tiihonen 2009, 588–589).

Ensireaktio valtion taloudessa oli säästämisen ja menojen lykkääminen. Tästä ei ollut kuitenkaan paljon apua, ja valtio joutui turvautumaan lainanottoon. Ensimmäinen laina saatiin kuitenkin järjestettyä vasta 12. lokakuuta 1915. Kun lainaa aiemmin oli otettu vain investointeihin, jouduttiin laina nyt kokonaisuudessaan käyttämään juoksevien menojen rahoittamiseen. Seuraava laina otettiin keväällä 1916 (Karhu 1917, 44).

Ruplatulvan laannuttua kesällä 1917 inflaation vauhdittajaksi tulikin Suomen valtion lainanotto Suomen Pankista. Setelimäärä, joka heinäkuussa 1914 oli 122,2 milj. mk, nousi maaliskuuhun 1917 mennessä noin nelinkertaiseksi 493,1 milj. markkaan. Saman ajan kuluessa Suomen Pankin koko setelinanto-oikeus kohosi 194,3 milj. markasta 746,7 milj. markkaan. Hintataso nousi samana aikavälinä hieman yli kolminkertaiseksi. Maailmansodan päätyttyä hintataso oli vuonna 1920 noin kymmenkertainen vuoteen 1910 verrattuna (Karhu 1917, 126; Kuusterä ja Tarkka 2011, 413; Tilastokeskus, StatFi historiasarjat, BKT:n hintaindeksi).

Onneksi valtio sai lisätuloja metsistään ja rautateiltä. Omaisuustulot tuottivat vuonna 1913 valtion tuloista 43 prosenttia, mutta niiden osuus nousi 52 prosenttiin vuonna 1916 (Karhu 1917, 49).

Tulopuolta paikattiin säätämällä lukuisia uusia veroja. Näitä olivat muun muassa leimaverro, koroista maksettava vero (ns. kuponkivero), alkoholijuomien vero, suurista tuloista maksettava vero, sodan aikana saadusta tulonlisäyksestä maksettava vero, huvivero, sotavero tavarankuljetuksista rautateillä, puhelinvero ja kiinteistölainavero. Jo käytössä ollutta henkiveroa korotettiin vuonna 1915 kaksinkertaiseksi. Veroksi tuli 4 mk/mies. Uusilla ja korotetuilla veroilla saatiinkin koottua 27 prosenttia valtion tuloista vuonna 1916, sillä verot, joita nyt korotettiin, tuottivat vain 3 prosenttia valtion tuloista vuonna 1913 (Karhu 1917, 422–464).

Vuonna 1916 käyttöön otetut sodanaikaiseen tulonlisään ja suuriin tuloihin kohdistuvat verot toivat pakon edessä välittömän verotuksen elementtejä Suomen verolainsäädäntöön, olihan eduskunnassa keskusteltu ajatus tulo- ja omaisuusverosta kaatunut vuonna 2008. Ensimmäinen varsinainen tulo- ja omaisuusverolaki säädettiin sitten vuonna 1920.

Ruplan pakkokurssi aiheutti valtionrautateiden ja postin kautta valtiolle tappiota ruplan arvon jatkuvasti laskiessa, mutta tämän tappion suuruus jäi lopulta epäselväksi. Valtion kirjanpidossa tulot oli merkitty pakkokurssin mukaisina markkoina, mutta valtion rahastoissa oli näitä vastaten arvoltaan heikentyneitä ruplia (Karhu 1917, 47–78; Kuusterä ja Tarkka 2011, 449–451).

Vuonna 1918 Suomen ulkomainen luottokelpoisuus romahti. 1918 lainojen maksaminen Saksaan ja Englantiin jopa hetkeksi pysähtyi. Valtio joutui laskemaan liikkeelle kotimaisia obligaatiolainoja ja lisäämään lyhytaikaista luottoa keskuspankista. Kansainvälisiä lainoja ei saatu. Ulkomaiset lainat edellyttivät pitkäksi aikaa erityisjärjestelyjä. Korkeo Englantiin oli 8 ja Ruotsiin 3,5 prosenttia vuonna 1920.

Ensimmäinen normaaliehtoinen, yleisesti myyty kansainvälinen laina saatiin järjestettyä vasta loppuvuodesta 1923 (Arola 2006, 154–155).

Elintarvikepula iskee

Kun viljan tuonti Saksasta vuonna 1914 loppui, tuontia Venäjältä pyrittiin lisäämään. Eteen tulivat kuitenkin kuljetusongelmat. Rantatuvan (1979) arvion mukaan Venäjällä oli koko sodan ajan riittävästi viljaa, mutta ongelmana oli rautatiekaluston riittämättömyys ja Pietarin epäjärjestys. Rautatiekalustoa tarvittiin muun muassa sotatarvikkeiden kuljetukseen. Toisaalta Karhun (1917, 156–157) mukaan Venäjällä rajoitettiin viljan ja jauhojen vientiä Suomeen ja useat kuvernementit lopettivat sodan kestäessä viljan myynnin. Myös Suomen pyrkimykset hankkia viljaa ympärysalloilta tyrehtyivät (Aunesluoma 2011, 16).

Jo vuonna 1915 elintarvikepula näytti uhkaavalta ja vuoden 1916 lopussa Suomessa pelättiin nälkäkatastrofia. Elintarvikkeiden säännöstely näytti väistämättömältä. Säännöstelylaki saatettiin voimaan kuitenkin vasta 2. kesäkuuta 1917.

Rantatuvan mukaan keskeisimpinä säännöstelyn kohteina olivat vilja ja sokeri. Säännöstellyt määrät olivat alle puolet tai kolmasosa normaalista kulutuksesta. Laurilan mukaan viljan kulutus laski 60–70 prosenttia vuosina 1917–1918. Puutetta pyrittiin luonnollisesti korvaamaan muilla tuotteilla. Peruna oli säännöstelyn ulkopuolella ja Rantatupa arvioi sen käytön lisääntyneen ja tähän viittaavat Laurilankin tiedot. Ravinnoksi käytettiin myös rehuksi tarkoitettua kauraa, jolla tietenkin oli vaikutuksia karjatalouteen. Kala oli säännöstelyn ulkopuolella. Vihannesten säännöstelyä vaikeuttivat pitkät kuljetusmatkat ja talvisin

kunnollisten varastotilojen puute. Säännöstely ei koskaan myöskään ollut täydellistä laittoman salakaupan vuoksi (Rantatupa 1979, 237–239; Laurila 1985, 468, 494).

Säännöstelylain oli tarkoitus olla voimassa 1. toukokuuta 1918 saakka. Kun elintarviketilanne jatkui hankalana, säännöstelyä oli pakko jatkaa. Suomen tilanne jatkui vaikeana vielä maailmansodan päätyttyäkin. Ympärysaltojen keskusvaltoihin kohdistama kauppasaarto jatkui Saksan antauduttua marraskuussa 1918. Ranskan tahdosta saarto kohdistui myös Suomeen. Vasta 24. helmikuuta 1919 Suomi luettiin puolueettomaksi maaksi, jolloin ulkomaankauppa vapautui. Pahin tilanne hellittiin nopeasti, kun Yhdysvalloista otetulla lainalla hankitut viljatoimitukset alkoivat. Toukokuussa 1920 kotimainen vilja vapautui säännöstelystä, ja 1. huhtikuuta 1921 päästiin lopullisesti eroon sodanaikaisesta säännöstelystä (Rantatupa 1979, 219).

Suuria muutoksia tulonjaossa

Talouden rakennemuutokset heijastuivat voimakkaana tulonjakoon. Tuloerojen kasvu vuosina 1917 ja 1918 oli poikkeuksellisen suurta. Maataloudessa elintarvikkeiden niukkuus johdatti hintojen nousuun. Haapalan mukaan talolisten reaalitytulot kasvoivat vuodesta 1913 vuoteen 1918 yli 2,5-kertaisiksi. Haapalan tuottajiksi luokittelemien henkilöiden reaalitytulot kasvoivat noin 50 prosenttia. Työläisistä maatyöläiset pärjäsivät parhaiten, tulonmenetyks oli vain 25–30 prosenttia. Tehdastyöläisten reaalitytulot laskivat yli 50 prosenttia. Teollisuuden sisällä oli ilmeisesti kuitenkin suuria eroja sillä eri teollisuuden alat selviytyivät sodan oloissa hyvin eri tavalla. Reaalitytuloaan menettivät

myös virkamiehet, joiden palkat eivät pysyneet inflaation tahdissa (Haapala 1995).

Sotatarviketoimitukset lisäsivät teollisuuden voittoja. Lisäksi ruplan virallisen kurssin ja epävirallisen ”markkinakurssin” välinen suuri poikkeama kannusti voimakkaasti keinotteluun. Sekä yksityiset että julkiset laitokset (mukaan lukien valtion rautatiet, tullilaitos ja posti) osallistuivat siihen (Karhu 1917, 111–113; Kuusterä ja Tarkka 2011, 451; Kuisma 2015, 160).¹³

Schybergson on tarkastellut pörssissä tapahtuneita varallisuuden muutoksia. Vuonna 1912 aloittaneessa, vielä pienessä pörssissä nähtiin kuitenkin jo nykyajallekin tyypillistä äkkirikastumista ja keinottelua, jota esimerkiksi Maria Jotuni (1918) on kuvannut. Kurssit nousivat voimakkaasti vuodesta 1915 alkaen ollen reaalisesti huipussaan vuoden 1916 lopussa. Schybergsonin lähitarkastelemien muuttaman henkilön reaalitytöt viisin- ja kuusinkertaistuvat. Osa näiden henkilöiden pörssivarallisuudesta kuitenkin hupeni sodan jälkeen olemattomiin. Pörssivoittojen sijoitukset kiinteään omaisuuteen säilyttivät kuitenkin arvonsa 1920-luvulla (esimerkkinä Amos Andersson, Schybergson 2007, 33–40, 120).

3. Venäjän vallankumoukset johtivat Suomen itsenäistymisen tielle

Poliittisen historian suuria kysymyksiä on se, mitkä prosessit lopulta olivat Suomen itsenäistymisen taustalla. Konsensus vallinnee siitä,

että Venäjällä vuonna 1917 tapahtuneet vallankumoukset laukaisivat itsenäistymisprosessin.

Suomessa tärkeä poliittinen käänne tapahtui vuoden 1917 puolivälissä, kun valtakunta hyväksyttiin eduskunnassa 18. heinäkuuta 1917 ja sai innostuneen vastaanoton eräänlaisena Suomen itsenäisyysjulistuksena. Kun Venäjän väliaikainen hallitus kuitenkin hajotti eduskunnan elokuussa ja määräsi uudet vaalit, vastakkainasettelut kärjistyivät. Tämä voidaan nähdä yhtenä sysäyksenä kohti sisällissotaa (Kuisma 2015, 170).

Olisiko sota voitu välttää, jos Oskari Tokoin senaatti (26.3.–8.9.1917) ja vanha eduskunta olisivat saaneet jatkaa? Olisivatko mielialat olleet vuoden 1918 alussa rauhallisempia? Jos tärkein syy vallankumoukseen on vallan ottaminen, niin tätä syytä ei ehkä olisi ollut Tokoin senaatin jatkaessa.

Kysymys siitä, missä määrin elintarvikepuola ja nälkä vaikuttivat Suomessa sisällissodan syntyyn jää avoimeksi. On väitetty, että elintarvikepuola oli jo yleisen tyytymättömyyden ilmiöpiirissä keskeisenä sytykkeenä Venäjän vallankumouksissa. Vuoden 1917 alussa Pietarissa vallitsi ankara talvi ja elintarvikepuola.

Suomalaisten historioitsijoiden arviot näinlähden laajuudesta ja syvyydestä vaihtelevat. Laurilan edellä mainitut luvut viittaavat vuosina 1917–1918 vallinneeseen merkittävään kalorivajaukseen. Rantatupa viittaa kansainväliseen arvioon vuodelta 1954 (Bane ja Lutz 1942), jonka mukaan Suomi luokiteltiin nälkähätämaaksi 1. joulukuuta 1918.

Osoituksia nälän roolista levottomuuksien synnyttäjänä oli. Turussa ryöpsähti 9. elokuuta 1917 väkivaltainen ”voimellakka”, jota poliisit eivät pystyneet rauhoittamaan, ja pari päivää myöhemmin sama toistui Helsingissä. Voimellakkoita esiintyi sittemmin saman syksyn aikana

¹³ Suomessa ei oltu aivan yksimielisiä pakkokurssin haitallisuudesta. Venäjälle vievä teollisuus puolusti ruplan pakkokurssia omista lähtökohdistaan.

Taulukko 4. Bruttokansantuotteen tuottajahintaan (th) ja teollisuuden volyyymi-indeksin vuosimuutokset 1911–1922, %/v.

	BKT(th)	Teollisuus
1911	2,6	13,0
1912	5,3	7,7
1913	5,5	10,7
1914	-3,2	-21,0
1915	-4,5	22,4
1916	2,0	8,3
1917	-14,0	-26,2
1918	-12,6	-41,7
1919	16,3	53,6
1920	12,2	30,2
1921	2,9	1,8
1922	8,8	21,1

Lähde: Hjerpe 1988, 259–269. (th) tarkoittaa tuottajahintaa.

myös Oulussa, Forssassa ja Keravalla. Nämä osoittivat ihmisten olleen valmiita voimakkaasiinkin toimenpiteisiin nälän ahdistellessa (Rantatupa 1979, 88–90).¹⁴ Tammikuussa 1918 elintarvikepula kärjistyi. Sisällissota syttyi kuun lopussa.

¹⁴ Risto Alapuro (1993) kirjoittaa asiasta seuraavasti: “Valankumouksen näkökulmasta elintarvikepulaa ja nälänhädän pelkoa 1917 ei voi pitää ”vallankumouksellisen levottomuuden” eikä etenkin järjestäytymisen perussyynä, niin kuin usein väitetään. Nälkä tai sen pelko ovat ihmiskunnan vakituisia seuralaisia, mutta laajoja yhteiskunnallisia konflikteja on harvakseltaan. Elintarvikepulan ja nälänhädän pelon merkitys tulee ymmärrettäväksi vain, kun ne liitetään valtion pakkovallan lamaantumiseen.”

Ratkaisevia itsenäistymisprosessin taustalla olivat kuitenkin ennen kaikkea suurvaltasuhteet. Kuisman mukaan Saksan tavoitteena oli kaikin tavoin heikentää Venäjää, ja siksi saksalaiset suhtautuivat myötämielisesti Suomen itsenäistymiseen. Bolševikkien vallankumous Venäjällä nähtiin Saksassa Venäjää heikentävänä tapauksena. Saksa tuki – Suomen pyynnöstä – irtautumista Venäjästä, mutta sillä oli vahvat omat intressit saada taloudellisia etuja Suomesta ja alistaa Suomi Saksan vaikutuspiiriin. Venäjän heikosta tilanteesta johtuen Leninin myöntyminen Suomen itsenäistymiseen ei ollut vain Leninin hyväntahtoisuutta, vaan mitä suurimmassa määrin seurausta suurvaltapolitiisesta pakkotilanteesta (Kuisma 2015; Hentilä ja Hentilä 2016).

4. Toipuminen alkaa

Talouden pohjanoteeraus saavutettiin vuonna 1918. Elpyminen alkoi laajalla rintamalla vuoden 1919 aikana. Elintarvikkeiden tuonti saatiin käyntiin ja nälänhädän uhka alkoi väistyä. Teollisuuden elpymisen nopeuteen vaikutti todennäköisesti positiivisesti se, ettei Suomen tuotantokoneisto kärsinyt sodan vuoksi vaurioita, olihan Suomi pysynyt koko ajan maailmansodan sotatoimien ulkopuolella.

Koko vuosikymmenen BKT:n kasvuluvut nähdään taulukosta 4. Kuvio 1 puolestaan osoittaa BKT:n ja teollisuustuotannon volyymin kehitystä.

Havaitaan, että teollisuuden volyymi vaihteli huomattavasti enemmän kuin BKT. Sodan alkuvuosina BKT laski tuntuvasti, lasku alkoi jo maailmansodan alkamisvuonna 1914. Työtömyys lisääntyi ja palkkoja alennettiin.

Vuonna 1916 tapahtui kuitenkin “pienois-käännö” lähinnä Venäjälle suuntautuneiden sotatarviketoimitusten ansiosta: tuotanto jopa hieman elpyi. Rahaa virtasi talouteen inflaation myötä, ja muun muassa oikeudessa velka-saamisia käsittelevät jutut, ulosotot, konkurssit ja protestoitujen vekselien lukumäärät vähenivät. Pörssikurssit nousivat voimakkaasti. Val-litsi ilmeisesti eräänlainen finanssikupla (Karhu 1917, 144–145).

Lasku vuosina 1917 ja 1918 oli jyrkkä. Vuonna 1918 BKT oli runsaan kolmanneksen vuoden 1913 tason alapuolella. Tuotannossa henkeä kohti palattiin kaksikymmentä vuotta taaksepäin.

Sotatarvikekysynnän loputtua uusia vienti-markkinoita haettiin lännestä. Länsikaupan elpymistä hidasti kuitenkin Suomen kansain-välisen aseman epäselvyys: mihin Suomi kuu-lui, oltiinko Venäjän vai Saksan puolella? Suo-

Kuvio 1. BKT:n (tb) ja teollisuuden tuotannon volyyymi-indeksit 1910–1922 (1910=100).

Lähde: Hjerppe 1988, 259–269.

Kuvio 2. Puu-, paperi- ja metalliteollisuuden tuotannon volyyymi-indeksit 1910–1922 (1910=100).

Lähde: Hjerpe ym. 1976, 164–165.

malaispoliitikkojen suuri tehtävä olikin vakuuttaa sodan voittajat maan luotettavuudesta.

Kun poliittisista vaikeuksista päästiin selvemmille vesille, ulkomaankaupan ja teollisuuden toipuminen vuosina 1919–1920 oli nopeata. Tärkeänä syynä oli sahatavaran viennin avautuminen länteen (Oksanen ja Pihkala 1975, 20).

Kuviosta 2 nähdään teollisuuden päätoimialojen (puu-, paperi- ja metalliteollisuus) tuotantovolyymien kehitys (Hjerpe ym. 1975). Maailmansodan vaikutukset kohdistuivat niihin hyvin eri tavalla, mutta toipuminen tapahtui samaan tahtiin.

Suomen BKT kasvoi vuonna 1919 jo 20 prosenttia. Kesti kuitenkin vuoteen 1922 ennen kuin sekä teollisuudessa että BKT:ssä saavutettiin vuoden 1913 taso.

Talouspolitiikan nollavuosi 1919

Vuotta 1919 on luonnehdittu talouden ja talouspolitiikan “nollavuodeksi”. Valtiontalous oli otettava omiin käsiin, ulkomaankauppa ja kansainvälinen luottokelpoisuus oli jälleenrakennettava melkein tyhjästä. Rahapolitiikan haasteena oli vakauttaa hintojen kehitys (Kuusterä ja Tarkka 2011, 455).

Suomen talouteen kohdistuneeseen epäluottamukseen reagoitiin Suomessa voimakkaasti. Talouden pidon kansainvälistä hyväksyntää pidettiin tärkeänä ja siksi pyrittiin noudattamaan tarkoin niitä kansainvälisiä suosituksia, joita maailmantalouden elvyttämiseksi tuolloin käytiin muun muassa Brysselissä ja Genovassa (Kuusterä ja Tarkka 2011, 460–461).

Instituutioiden rakentamista ei tarvinnut aloittaa tyhjästä. Asiaa helpotti Ruotsin vallan

ajalta periytynyt hallintokulttuuri, ja asioiden omaa hoitoa oli totuttu harjoittamaan jo autonomian aikana.

Kriisien pitkän ajan talous- ja yhteiskuntapoliittiset vaikutukset

1910-luvun kriiseillä voidaan katsoa olleen merkittäviä vaikutuksia myös pidemmällä aikavälillä harjoitettuun talous- ja yhteiskuntapoliitiikkaan.

Hyvin yleisellä tasolla on nähtävissä käänne vapaan markkinatalouden ideologiasta suoremman säätelyn suuntaan (Harmaja 1940). Yksi merkittävimmistä käänneistä tapahtui maatalouspolitiikassa. Aiemmin oli luotettu tuontiviljan saatavuuteen. Nyt kelkka kääntyi kohti omavaraisuutta ja protektionismia viljattulien käyttöönoton myötä. Omavaraisuusajattelulla on siitä lähtien ollut keskeinen rooli maatalouspolitiikassa. Ylipäätänsä ajatus kriisiaikoihin varautumisesta vahvistui.

Elinkeinoelämän piirissä totuttiin vaikeissa oloissa yhteistoimintaan. Tämä jatkui sittemmin erilaisten elinkeinoelämän järjestöjen roolin vahvistumisena, mistä oli ajan mittaan seurauksena myös kartellisoitumistendenssejä, ajan kansainvälistä trendiä jäljitellen. Vastavanlaista järjestäytymisen tiivistymistä nähtiin myöhemmin myös palkansaajien puolella.¹⁵

Tärkeä uudistus sodan jälkeen oli torpparikysymyksen ratkaisu, mistä seurasi vuokraviljelyn kuihtuminen ja itsenäisen pientalonpoikaluokan vahvistuminen. Yhteiskunnallisia vastakohtia päästiin näin vähitellen lieventämään.

4. Yhteenveto

Itsenäistymisen aikoihin ajoittuvat Suomen taloushistorian synkimmät ajat. Vuonna 1917 BKT laski 16 ja vuonna 1918 vielä yli 13 prosenttia. Näinä vuosina Suomi koki kansainvälisen eristäytyneisyyden, nälän ja aliravitsemuksen ja katkeran sisällissodan.

Suomen talouden keskeiset tapahtumat 1910-luvulla voidaan kiteyttää seuraavasti. Talous eteni hyvin ennen ensimmäistä maailmansotaa. Maatalous oli vallitseva elinkeino, mutta teollisuus oli selvässä kasvussa. Ulkomaankaupassa tärkeät maat olivat Saksa, Venäjä ja Iso-Britannia. Ruotsin merkitys oli tuoloin vähäinen.

Suomi ei osallistunut maailmansotaan, mutta kärsi sen seurauksista. Sodan alettua länsivienti romahti. Sotatarviketeollisuus Venäjälle auttoi selviytymisessä. Suomi luopui kultakannasta, ja ruplan pakkokurssi aiheutti inflaatiopaineen sekä vaikeuksia valtiolle ja Suomen Pankille.

Talouden rakenteet, suhteelliset hinnat ja tulonjako muuttuivat rajusti. Hintataso kymmenkertistui vuosikymmenen aikana.

Venäjän vallankumoukset vuonna 1917 aloittivat yhteiskunnan hajoamisprosessin. Suomen poliittiset levottomuudet, laaja tyytymättömyys ja elintarvikepula johtivat lopulta sisällissodan puhkeamiseen. Venäjän ja Saksan keskinäinen sota ja suurvaltakilpailu vaikuttivat taustalla. Kummankin suurvallan häviö loi tilaisuuden Suomen itsenäistymiselle.

Maailmansodan päättyminen ja Suomen puolueettomuuden tunnustaminen avasivat tien elpymiselle vuodesta 1919 eteenpäin.

Oliko onni sittenkin onnettomuudessa? Ilman maailmansotaa ja Venäjän vallankumouksia Suomen elämä olisi saattanut jatkua Venä-

¹⁵ Suomen työnantajain keskusliitto perustetaan vuonna 1918. Vuonna 1905 perustettu Suomen ammattijärjestö vahvistuu merkittävästi 1910-luvun lopusta alkaen.

jän osana. Toisaalta Venäjän kehitys olisi ilmeisesti ollut aivan toisenlainen ilman vallankumouksia. Tässäkin vaihtoehdossa olisivat mitä ilmeisimmin Venäjän yleisvaltakunnalliset pyrkimykset jatkuneet ja suomalainen pohjoismaisen lainsäädännön ja kulttuuriperinteen omannut yhteiskunta olisi voinut joutua pitkäaikaiseen kriisiin Venäjän kanssa. Saksan voitto olisi puolestaan saattanut johtaa Suomen saksalaiseksi alusmaaksi.

Suomi oli 1910-luvulla globaalien voimainmitten virrassa ajopuuna, jonka taloudellisia

ja henkisiä rakenteita ravisteltiin ennennäkemättömällä tavalla. Suomalaisilla oli kuitenkin vahva pyrkimys itse ohjata venettä, siihen tarvittavaa tahtoa ja institutionaalisia välineitäkin.

Suomen keskimääräinen henkeä kohden laskettu tulotaso on sadassa vuodessa noussut 15-kertaiseksi (12-kertaiseksi, jos lähtökohdaksi otetaan vuosi 1914). Saavutus, josta valtakunnassa on syytä olla iloinen ja ylpeä. □

Kirjallisuutta

- Alapuro, R. (1993), "Vallankumous", *Historiallinen Aikakauskirja* 3/1993, <http://www15.uta.fi/koskivoimaa/valta/1918-40/vallankumous.htm> (viitattu 3.9.2017).
- Alho, K. (1949), *Suomen uudenaikaisen teollisuuden synty ja kehitys 1860-1914*, Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, sarja B:11. Helsinki.
- Arola, M. (2006), *Foreign capital and Finland. Central government's first period of reliance on international financial markets, 1862-1938*, Valtiokonttori, Edita Prima Oy.
- Aunesluoma, J. (2011), *Vapaakaupan tiellä. Suomen kauppaja-integraatiopolitiikka maailmansodista EU-aikaan*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Karisto.
- Bane, S.L. ja Lutz, R.H. (1942), *The Blockade of Germany after the Armistice 1918-1919*, Stanford University Press.
- Fellman, S. (2000), *Uppkomsten av en direktörsprofession. Industriledarnas utbildning och karriär i Finland 1900-1975*, Finska Vetenskaps-societeten, Helsinki.
- Grenville, J.A.S. (1994), *The Collins History of the World in the Twentieth Century*, Harper Collins Publishers.
- Haapala, P. (1995), *Kun yhteiskunta hajosi, Suomi 1914-1920*, Painatuskeskus.
- Harmaja, L. (1940), *Maailmansodan vaikutus Suomen taloudelliseen kehitykseen*, WSOY.
- Heikkinen S. ja Tiuhonen, S. (2009), *Valtionrakentaja. Valtiovarainministeriön historia I*, Edita.
- Hentilä, M. ja Hentilä, S. (2016), *Saksalainen Suomi*, Siltala.
- Hjerppe, R., Hjerppe, Riitta, Mannermaa, K., Niitamo, O.E. ja Siltari, K. (1976), *Suomen teollisuus ja teollinen käsityö 1900-1965*, Suomen Pankin julkaisuja, Kasvututkimuksia VII.

- Hjerppe, Riitta (1979), *Suurimmat yritykset Suomen teollisuudessa 1844–1975*, Societas Scientarium Fennica.
- Hjerppe, Riitta (1988), *Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja rakennemuutos*, Suomen Pankin julkaisuja, Kasvututkimuksia XIII.
- Jotuni, M. (1918), *Kultainen vasikka*, Näytelmät (I), WSOY.
- Karhu, J. (1917), *Sota-ajan taloudellinen elämä Suomessa*, Edistysseurojen kustannusosakeyhtiö.
- Kokkinen, A., Jalava, J., Hjerppe, Riitta and Hannikainen, M. (2007), “Catching up in Europe: Finland’s Convergence with Sweden and the EU15”, *Scandinavian Economic History Review* 55: 153–171.
- Kuisma, M. (2015), *Venäjä ja Suomen talous 1700–2015*, Siltala.
- Kuusterä, A. ja Tarkka, J. (2011), *Suomen pankki 200 vuotta. Keisarin kassasta keskuspankiksi*, Osa I, Otava.
- Oksanen, H. ja Pihkala, E. (1975), *Suomen ulkomaankauppa 1917–1949*, Suomen Pankin kasvututkimuksia VI, Suomen Pankki.
- Pihkala, E. (1969), *Suomen ulkomaankauppa 1860–1917*, Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, Kasvututkimuksia II.
- Rantatupa, H. (1979), *Elintarvikehuolto ja -sääntöstely Suomessa vuosina 1914–1921*, *Studia historica Jyväskyläläisiä* 17, Jyväskylän yliopisto.
- Ricardo, D. (1973 [1817]), *The Principles of Political Economy and Taxation*, Everyman’s library, Dent.
- Schybergson, P. (2007), *Förvärv och fördärv, Finlands ekonomi i ett brytningsskede 1914–1926*, Schildts.
- Schön, L. (2013), *Maailman taloushistoria, Teollinen aika*, Vastapaino.
- Tilastokeskus, *Historiasarjat: Kansantalouden tilinpito 1860–2015*.
- Topelius, Z. (1905 [1875]), *Maamme Kirja. Luku-kirja Suomen alimmille oppilaitoksille*, 12. painos. G.W.Edlund, Frenckellin Kirjapaino -Osakeyhtiö.